

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 17, Sayı: 1 Sayfa: 115-130, ELAZIĞ-2007

YAZI DİLİNE GÖRE, YENİ UYGUR TÜRKÇESİNİN KUÇA AĞZINDAKİ SES DEĞİŞMELERİ

*Phonetic Changes In Kuca Dialect Of New Uygur Turkish In Respect Of
Writing Language*

Zekiye Gül ELBİR

*Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elâzığ.
elbirzg@firat.edu.tr.*

ÖZET

Türk dili tarihi bakımından önemli bir yere sahip olan Yeni Uygur Türkçesi, yazı dili olarak Urumcı ağzını esas almıştır. Ancak Yeni Uygur Türkçesi'nde bir çok ağız mevcuttur. Bunlardan biri de Kuça ağzıdır. Çalışmamızda, Kuça ağzına ait metinleri, ses özellikleri yönünden, Yeni Uygur Türkçesi yazı dili ile karşılaştırdık. Ünlü ve ünsüz seslerde bir çok değişiklik tespit ettik. Bu değişikliklerin yoğunlaştığı sesler şunlardır : a > ı, e > ê, e > i, o > u, ö > ü, y > i, ç > ş, ç > t, g > k, j > y.

Anahtar Kelimeler : Yeni Uygur Türkçesi, Kuça Ağzı, Ses Değişmeleri.

ABSTRACT

New Uygur Turkish, which has a great importance from aspect of the history of the Turkish Language, is based on Urumcı dialect. Yet, there are lots of dialects in New Uygur Turkish. One of them is Kuca dialect. We compared texts which belong to Kuca dialect, with writings of New Uygur Turkish from the aspect of phonetic specifications : a > ı, e > ê, e > i, o > u, ö > ü, y > i, ç > ş, ç > t, g > k, j > y.

Key Words: New Uygur Turkish, Kuca Dialect, Phonetic Changes.

GİRİŞ

Orhun Kitâbelerinde, ilk defa, 717 yılındaki ayaklanmalar münasebetiyle zikredilen Uygurlar Çin kaynaklarında adlarının türlü şekilleri ile anılmışlardır: Hoi-ho, Vei-ho, Huei-hu, Wei-wu vb. Uygur adının mânası, 974'te tamamlanan Çince Kiu Wu Tai adlı eserde “şahin sür'ati ile dolaşan ve hücum eden” diye açıklanmaktadır. Diğer taraftan, kelimenin étimologique olarak “uy (tâkip etmek)+gur” tarzında (sal-gur gibi) meydana geldiği ileri sürülmüş ise de, o tarihlerde Türkçede “tâkip etmek” mânasındaki fiil kökünün “ud+” olduğu belirtilerek, Uygur adının “Oy+(oymak, baskı yapmak)+gur” şeklinde açıklanabileceği veya daha kuvvetli bir ihtimal ile bu adın Türkçe “Uy (akraba, müttefik)+gur” olabileceği ve dolayısıyla “On-Uygur” deyiminin de “10 müttefik” mânasında olması gerektiği bildirilmektedir. (Kafesoğlu, 1991: 122)

Kaşgarlı Mahmud'un: “halis Türkçe, en doğru Türkçe” diye nitelendirdiği Uygur Türkçesi, 19. yüzyıldan sonra Çağatay Türkçesinden ayrışarak yazı dili **durumuna** gelmiştir. Bazı kaynaklarda Tarançı Türkçesi olarak da geçen Uygur Türkçesi, oldukça geniş bir alanda kullanılmaktadır.

Bugün Doğu Türkistan'da 10 milyon kadar Uygur Türkü yaşamaktadır. Coğrafi saha bakımından ise; Doğu Türkistan, kuzeyden güneye doğru Altay Dağları'nın güney eteklerini, Tarbagatay'ın doğu kısmını, Çungarya Havzasını, Tanrı Dağları'nı, Tarım Havzası'nı ve Altın Dağları'nın güney eteklerini kapsayan geniş bir sahaya yayılmaktadır. Halen Çin'in işgali altında bulunan Doğu Türkistan'a “Çin Türkistanı” da denmektedir. (Yiğit, 1996: 129)

Uygurlar, tarih boyunca Budizm, Maniheizm, Nesturî hıristiyanlık gibi değişik dinleri benimseyerek, bu dinlerin etkisinde ve hukuk, tıp, takvim, astronomi, falcılık vb. alanlarda eserler ortaya koymuşlardır.

Orta Asya'da Türk dil ve kültürünün inkişafını uzun zaman üzerlerine almış olan Uygurlar, dinî ve içtimaî sebepler dolayısıyla, Run, Brahma, Tibet, Süryanî, Soğud, Uygur, Mânî ve ilh...gibi bir çok alfabe sistemleri kullanmışlardır. (Caferoğlu, 1981: 162)

Uygur Türkleri, çeşitli siyasî baskılar ve coğrafya farklılıkları sebebiyle yakın tarihe kadar Arap alfabesini, 1930 ila 1947 yılları arasında Lâtin alfabesini, 1947'den sonra ise, Kiril alfabesini kullanmak zorunda kalmışlardır.

Uygur Türkçesi, bugün, Kazakistan'da Kiril alfabeli, Doğu Türkistan'da ise, Arap alfabeli bir yazı dili olarak varlığını devam ettirmektedir. (Öztürk, 1994: 2)

Uygur Türkçesini bugünkü Türk şiveleri için – Türkçe/Çuvaş ve Yakut Lehçeleri istisna – bir ana dil olarak kabul edenler de vardır. (Özkan, 1997: 96)

1930 yılından sonra Urumçî ağzı esas alınarak Kaşgar, Kumul, Aksu, Turfan ve İli

vilayetlerinin ağızlarını da kapsayacak şekilde “merkezî şive” kabul edilmiş ve söz konusu ağız, edebî dil haline getirilmiştir. Doğu Türkçesi olarak da bilinen Yeni Uygurca'nın aslında bir çok diyalekti vardır:

Güney

1-Kaşgar-Yarkent

2-Hoten-Kerija

3-Aksu ya da Maralbaşı-Karaşar

Kuzey

Bu gruptaki diyalektler, Çin Türkistan'ının kuzey-doğu ve doğu bölgeleri ile Batı Türkistan'da konuşulur. Bunlar:

4-Kuça-Turfan-Hami (Çin'de)

5-Tarançi (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan)

Bunlardan başka asıl Uygur bölgesi dışında kalan diyalektler de vardır:

6-Lobnor (Lobnor vahası, Çarhalık, Miran)

7-Hoton (Busurman, Batı Moğolistan-Ubsu, Nur, Çirgis). (Tekin-Ölmez, 1999: 136-137).

Yeni Uygur Türkçesi ağızlarının Fundamenta'daki tasnifi, yukarıdaki tasnifle aynı olmakla beraber;

8-Choton

9-Sarı Uygur ağızlarını da içermektedir. (Ph.TF, 1959: 529)

Biz de bu öneme istinaden S.E. Malov'un “**Uygurskie Nareçiya Sintszyana Teksti, Perevodı, Slovar**” Moskova 1961 adlı eserinde, Kuça diyalekti ile yazılmış, Kiril harfli metinleri, fonetik açıdan incelemeye gayret ettik. Çalışmamızda, Malov'un söz konusu eserinin sözlük kısmında geçen Kuça ağzına ait sözcükleri, Yeni Uygur Türkçesinin yazı dilindeki fonetik biçimleri esas alarak, karşılaştırmaya ve fonetik değişiklikleri ortaya koymaya çalıştık.

ÜNLÜLER

Ünlü İncelmesi

a > e

poşkal (YUT) > pöşkel (KUÇ) “gözleme çeşidi”

a > i

mañlay (YUT) > miñe (KUÇ) “alın”

a > é

çaç (YUT) > çêç (KUÇ) “saç”

kazzap (YUT) > kèzzap (Ar.KUÇ) “yalancı”

a > ö

kakkuk / kökkük (YUT) > kökkök (KUÇ) “guguk”

o > e

toşu- (YUT) > teşu- (KUÇ) “götür-“

o > ö

poşkal (YUT) > pöşkel (KUÇ) “gözleme çeşidi”

u > i

bujil (YUT) > biyil (KUÇ) “bu yıl”

u > ö

kakkuk / kökkük (YUT) > kökkök (KUÇ) “guguk”

Ünlü Kalınlaşması

e > a

helğ / hek (YUT) > hak (Ar.KUÇ) “halk”

çige (YUT) > çigan (KUÇ) “kenevir”

leçek (YUT) > laçık (KUÇ) “kadın baş örtüsü”

bez (YUT) > maz (KUÇ) “bez, kumaş parçası”

munçe (YUT) > munça (KUÇ) “bu kadar”

lenmen (YUT) > lenman (KUÇ) “erişte”

essilamueleyküm (YUT) > assalam aleikum (Ar.KUÇ) “merhaba”

hetli- (YUT) > hatlê- (Ar.KUÇ) “yaz-“

e > ı

çek- (YUT) > çıkıdo- (KUÇ) “tütün iç-“

leçek (YUT) > laçık (KUÇ) “kadın baş örtüsü”

é > a

éyt- (YUT) > ait- (KUÇ) “konuş-“

é > ı

têç (YUT) > tınç (KUÇ) “yavaş, sessiz”

têç (YUT) > tış (KUÇ) “sessiz, yavaş”

é > o

sêp-sêriğ (YUT) > sop-serik (KUÇ) “sapsarı”

i > a

isitkina (YUT) > ısıtkana (KUÇ) “yazık”

şakiri- (YUT) > çakıra- (KUÇ) “şakırda-“

yaglaş- / yağlı- (YUT) > yağla- (KUÇ) “yağla-“
kali- / kalaş- (YUT) > kala- (KUÇ) “ateş yak-“
gargira- (YUT) > karkara- (KUÇ) “gürle-“
kuçagli- (YUT) > kuçağla- (KUÇ) “kucakla-“
uli- (YUT) > ula- (KUÇ) “birleştir-“
essilamueleyküm (YUT) > assalam aleikum (Ar.KUÇ) “merhaba”

Yukarıda verdiğimiz sözcüklerde görülen i > a değişimi; Yeni Uygur Türkçesinde orta hecede meydana gelen daralmayla, a > i değişimi olarak ortaya çıkmıştır.

i ≈ ı

çikar- (YUT) ≈ çika- (KUÇ) “çikar-“
çirsildaş- / şirtildi- (YUT) ≈ şırtat- (KUÇ) “gürültü yap-“
iskitmağ (YUT) ≈ ıskıtmı (KUÇ) “ıslık”
isitkina (YUT) ≈ ısıtkana (KUÇ) “yazık”
hatire (YUT) ≈ hatır (Ar.KUÇ) “hatır”
şakiri- (YUT) ≈ çakıra- (KUÇ) “şakırda-“
yegir (YUT) ≈ yeğir (KUÇ) “hayvan nasırı, sıyrık”
kırğavul / kirkul (YUT) ≈ kırğavul (KUÇ) “sülün”
issik (YUT) ≈ ısıkkı (KUÇ) “sıcak”
miltik (YUT) ≈ miltık (KUÇ) “tüfek”
piçak (YUT) ≈ pıçık (KUÇ) “bıçak”
tin / têtç (YUT) ≈ tınç (KUÇ) “yavaş, sessiz”
têtç / tin (YUT) ≈ tış (KUÇ) “sessiz, yavaş”
siz- (YUT) ≈ sıız- (KUÇ) “çiz-“
piçak (YUT) ≈ pıçık (KUÇ) “bıçak”
tirnak / tirmak (YUT) ≈ tırmak (KUÇ) “tırnak”
kamça / kamçi (YUT) ≈ kamçı (KUÇ) “kamçı”
kımar (YUT) ≈ kımar (Ar.KUÇ) “kumar”
kil- (YUT) ≈ kıl- (KUÇ) “yap-“
altmış (YUT) ≈ atmış (KUÇ) “altmış”
kargış (YUT) ≈ kağış (KUÇ) “lânet, beddua”
Hitay (YUT) ≈ hitai (KUÇ) “Çinli”
çiğ- (YUT) ≈ çik- (KUÇ) “çik-“

Bu grupta verdiğimiz örnek sözcüklerde görülen i ≈ ı değişimi sonucunda, Yeni Uygur Türkçesi yazı dilinde ı sesinin yokluğuna hükmedilebilir.

i > u

kistur- (YUT) > kustur (KUÇ) “sok-“
togri / togra (YUT) > tođru (KUÇ) “düz”

ö > o

öy (YUT) > oi (KUÇ) “ev”
töm (YUT) > tom (KUÇ) “yuvarlak”

ü > o

cühüt (YUT) > jogot / jogut (KUÇ) “yahudi”

ü > u

essilamueleyküm (YUT) > assalam aleikum (Ar.KUÇ) “merhaba”

Ünlü Düzleşmesi

o > e

toşu- (YUT) > teşu- (KUÇ) “götür-“

u > a

kulup / kulpu (YUT) > kulpa (KUÇ) “kilit”

u > ı

baldur (YUT) > baldır (KUÇ) “önce”
komuş (YUT) > kumiş (KUÇ) “kamuş”
put (YUT) > pıt (KUÇ) “ayak”
oku- (YUT) > ukı- (KUÇ) “oku-“

u > i

bujil (YUT) > biyil (KUÇ) “bu yıl”

ü > é

tügü- (YUT) > tügê- (KUÇ) “bit-“

ü > i

üdügen (YUT) > üdiğen (KUÇ) “fare”

Ünlü Genişlemesi

é > e

sép-sériğ (YUT) > sop-serik (KUÇ) “sapsarı”
têriliş- (YUT) > teri- (KUÇ) “ek-, topla-”

i > e

sekilek (YUT) > sékelek (KUÇ) “tarak”
yi- (YUT) > ye- (KUÇ) “yemek ye-“
kirpik (YUT) > kirpek (KUÇ) “kirpik”

i > é

hetli- (YUT) > hatlê- (Ar.KUÇ) “yaz-“

u > o

buğday (YUT) > bogdai (KUÇ) “buğday”

şundag / şundak (YUT) > şondak (KUÇ) “böyle”

ü > o

cühüt (YUT) > jogot / jogut (KUÇ) “yahudi”

ü > ö

küydür- / köy- (YUT) > köi- (KUÇ) “yan-“

Ünlü Daralması

a > é

çaç (YUT) > çêç (KUÇ) “saç”

kazzap (YUT) > kèzzap (Ar.KUÇ) “yalancı”

a > ı

iskitmağ (YUT) > ıskıtmı (KUÇ) “ıslık”

piçak (YUT) > pıçık (KUÇ) “bıçak”

kamça / kamçi (YUT) > kamçı (KUÇ) “kamçı”

a > i

mañlay (YUT) > miñe (KUÇ) “alın”

e > ı

leçek (YUT) > laçık (KUÇ) “kadın baş örtüsü”

e > é

gerden (YUT) > gèdèn Far. (KUÇ) “boyun”

eşek (YUT) > işék (KUÇ) “eşek”

çeketke (YUT) > çekètkü (KUÇ) “çekirge”

ceynek (YUT) > jèinèk (KUÇ) “dirsek”

yer (YUT) > yè (KUÇ) “yer”

sekilek (YUT) > sékelek (KUÇ) “tarak”

sekkiz (YUT) > sékiz (KUÇ) “sekiz”

emizek (YUT) > émçèk (KUÇ) “kadın göğsü”

e > i

yette (YUT) > yetti (KUÇ) “yedi”

eşek (YUT) > işék (KUÇ) “eşek”

kepek (YUT) > kipek (KUÇ) “kepek”

ket- (YUT) > kit- (KUÇ) “git-“
essilamueleyküm (YUT) > assalam aleikum (Ar.KUÇ) “merhaba”
pey (YUT) > pii (KUÇ) “tüy”
kevez / kepez (YUT) > kipes (KUÇ) “pamuk”

ê > ı

têç (YUT) > tınç (KUÇ) “yavaş, sessiz”
têç (YUT) > tış (KUÇ) “sessiz, yavaş”

e > ü

köküle (YUT) > kükülü (KUÇ) “saç modeli”

y ≈ i

bay (YUT) ≈ bai (KUÇ) “zengin”
Ĥitay (YUT) ≈ htai (KUÇ) “Çinli”
Ĥitay (YUT) ≈ hitai (KUÇ) “Çinli”
buğday (YUT) ≈ bogdai (KUÇ) “buğday”
boy (YUT) ≈ bui (KUÇ) “boy”
ay (YUT) ≈ ai (KUÇ) “ay”
maymak (YUT) ≈ maimak (KUÇ) “eğri ayaklı”
dotey (YUT) ≈ dotei (KUÇ) “vali”
toy (YUT) ≈ toi (KUÇ) “düğün”
say (YUT) ≈ sai (KUÇ) “nehir”
öy (YUT) ≈ oi (KUÇ) “ev”
essilamueleyküm (YUT) ≈ assalam aleikum (Ar.KUÇ) “merhaba”
ëyt- (YUT) ≈ ait- (KUÇ) “konuş-“
ceynek (YUT) ≈ jëinék (KUÇ) “dirsek”
baytal (YUT) ≈ baital (KUÇ) “dişi at”
kayda / ke yerde (YUT) ≈ kaida (KUÇ) “nerede”
ayduñ (YUT) ≈ aidın (KUÇ) “ay ışığı”
köy- / küydür- (YUT) ≈ köi- (KUÇ) “yan-“
oynat- (YUT) ≈ oinat- (YUT) “oynat-“
mayda / meyde (YUT) ≈ meide (KUÇ) “göğüs”
pey (YUT) ≈ pii (KUÇ) “tüy”
soy (YUT) ≈ soi (KUÇ) “hayvan kes-“
uykuluk (YUT) ≈ uikulug (KUÇ) “uykulu”
tekkiye / tekiye (YUT) ≈ tekii (KUÇ) “yastık”
pey (YUT) ≈ pei (KUÇ) “tüy”

keyin (YUT) ≈ kein (KUÇ) “arka, sonra”

y ≈ i değişimi ile ilgili olarak yukarıda verdiğimiz örnek sözcüklerin sayısı, diğer ses değişimlerinden oldukça fazladır. Ancak böyle bir daralma olayı (eğer transkripsiyonla ilgili değilse), bizi bu sözcüklere karşı temkinli davranmaya yöneltti. Ayrıca metinlerde son sesteki i’ler dışında, iç sesteki i’ler de aynı transkripsiyon işaretiyle gösterilmiştir.

o > u

boy (YUT) > bui (KUÇ) “boy”

boya- (YUT) > buya- (KUÇ) “boya-“

tonu- (YUT) > tunu- (KUÇ) “tanı-“

komuş (YUT) > kumış (KUÇ) “kamış”

kosak / kursak (YUT) > kusak (KUÇ) “mide”

mora (YUT) > mura (Far.KUÇ) “şömine bacası”

oku- (YUT) > ukı- (KUÇ) “oku-“

tonur (YUT) > tunur (KUÇ) “fırın”

ö > ü

tögürmen / tögmen (YUT) > tügmen (KUÇ) “değirmen”

möşük (YUT) > müşük (KUÇ) “kedi”

özemçila (YUT) > üzüm (KUÇ) “kendim”

köküle (YUT) > kükülü (KUÇ) “saç modeli”

söngeç / söngeş (YUT) > süneç (KUÇ) “kalça kemiği”

ögen- (YUT) > ügen- (KUÇ) “öğren-“

üleg / ölük / ülek (YUT) > ülük (KUÇ) “ölü”

u > ı

baldur (YUT) > baldır (KUÇ) “önce”

ayduñ (YUT) > aidın (KUÇ) “ay ışığı”

put (YUT) > pıt (KUÇ) “ayak”

oku- (YUT) > ukı- (KUÇ) “oku-“

ü > é

tügü- (YUT) > tügê- (KUÇ) “bit-“

ü > i

üdügen (YUT) > üdigen (KUÇ) “fare”

Ünlü Yuvarlaklaşması

a > u

togri / togra (YUT) > tođru (KUÇ) “düz”
uka / aka (YUT) > ufka (KUÇ) “erkek kardeş”

a > o

hatun (YUT) > hotun (KUÇ) “hatun”
yak (YUT) > yok (KUÇ) “yok”
pola (YUT) > polo (KUÇ) “pilav”

a > ö

kakkuk / kökkük (YUT) > kökkök (KUÇ) “guguk”

e > ü

özemçila (YUT) > üzüm (KUÇ) “kendim”
çeketke (YUT) > çekêtkü (KUÇ) “çekirge”
köküle (YUT) > kükülü (KUÇ) “saç modeli”
üleg / ölük / ülek (YUT) > ülük (KUÇ) “ölü”

ê > o

sêp-sêriğ (YUT) > sop-serik (KUÇ) “sapsarı”

i > u

kistur- (YUT) > kustur (KUÇ) “sok-“
togri / togra (YUT) > tođru (KUÇ) “düz”

i > ü

bil- (YUT) > bülmêi (KUÇ) “bilmeden”
min- (YUT) > mün- (KUÇ) “bin-“

Son Hecede Ünlü Türemesi

Türk (YUT) > Türük (KUÇ) “Türk”
vaht (YUT) > vakıt (Ar.KUÇ) “zaman”

Ünlü Uzaması

kar (YUT) > kâ (KUÇ) “kar”
bazar (YUT) > bazâ (KUÇ) “pazar”
kork- (YUT) > kōk- (KUÇ) “kork-“

Ünlü Düşmesi

essilamueleyküm (YUT) > assalam aleikum (Ar.KUÇ) “merhaba”
kayda / ke yerde (YUT) > kaida (KUÇ) “nerede”
tekkiye / tekiye (YUT) > tekii (KUÇ) “yastık”
kulup / kulpu (YUT) > kulpa (KUÇ) “kilit”
ussul / usul (YUT) > usloina- (KUÇ) “dans et-“

köşüke (YUT) > köşük (KUÇ) “ağ, perde”
çigdür- / çigiş- (YUT) > çig- (KUÇ) “bağla- , düğümle-“

Hece Düşmesi

tögürmen / tögmen (YUT) > tügmen (KUÇ) “değirmen”
çirsildaş- / şirtildi- (YUT) > şırtat- (KUÇ) “gürültü yap-“
mañlay (YUT) > miñe (KUÇ) “alın”
çamağur (YUT) > çamğur (KUÇ) “turp”
çirsildaş- / şirtildi- (YUT) > şırtat- (KUÇ) “gürültü yap-“

ÜNSÜZLER

Ünsüz Tekleşmesi

callap (YUT) > calap (KUÇ) “vurguncu, deri-yün alıp satan”
uşşak (YUT) > uşak (KUÇ) “küçük”
sekkiz (YUT) > sèkiz (KUÇ) “sekiz”
tekkiye / tekiye (YUT) > tekii (KUÇ) “yastık”
ussul / usul (YUT) > usloina- (KUÇ) “dans et-“

Ünsüz Düşmesi

gerden (YUT) > gèdèn Far. (KUÇ) “boyun”
çikar- (YUT) > çıka- (KUÇ) “çıkart-“
iskitmağ (YUT) > ıskıtmı (KUÇ) “ıslık”
helğ / hek (YUT) > hak (Ar.KUÇ) “halk”
çiğe (YUT) > çigan (KUÇ) “kenevir”
kali- / kalaş- (YUT) > kala- (KUÇ) “ateş yak-“
altmış (YUT) > atmış (KUÇ) “altmış”
kargış (YUT) > kağış (KUÇ) “lânet, beddua”
yer (YUT) > yè (KUÇ) “yer”
kosak / kursak (YUT) > kusak (KUÇ) “mide”
söngèç / söngèş (YUT) > süñeç (KUÇ) “kalça kemiği”
yüz (YUT) > üz (KUÇ) “yüz”
çokça (YUT) > çoka (KUÇ) “tepe”
erkek (YUT) > ekek (KUÇ) “erkek”
kar (YUT) > kâ (KUÇ) “kar”
kavak (YUT) > kava (KUÇ) “kabak”
kañşañ (YUT) > kañşa (KUÇ) “çıkıntı, kaş arası”

öydek (YUT) > ödek (KUÇ) “ördek”
purçak (YUT) > puçak (KUÇ) “nohut”
kekirtek / kikirdek (YUT) > kikidek (KUÇ) “boğaz”
bazar (YUT) > bazā (KUÇ) “pazar”
kork- (YUT) > kōk- (KUÇ) “kork-“
yimiş (YUT) > yiiş (KUÇ) “gıda”
jigirme (YUT) > jigime (KUÇ) “yirmi”
çigdür- / çigiş- (YUT) > çig- (KUÇ) “bağla- , düğümle-“

Ünsüz Türemesi

tin / tēç (YUT) > tınç (KUÇ) “yavaş, sessiz”
uka / aka (YUT) > ufka (KUÇ) “erkek kardeş”

Ünsüz Değişmesi

b > m

bez (YUT) > maz (KUÇ) “bez, kumaş parçası”

c > j

cühüt (YUT) > jogot / jogut (KUÇ) “yahudi”

ceynek (YUT) > jëinék (KUÇ) “dirsek”

ç > ş

çirsildaş- / şirtildi- (YUT) > şırtat- (KUÇ) “gürültü yap-“

tēç / tin (YUT) > tış (KUÇ) “sessiz, yavaş”

çaşkan (YUT) > şaşkan (KUÇ) “12 hayvan takviminden biri”

iç- (YUT) > iş- (KUÇ) “iç-“

ç ≈ t

çiş (YUT) ≈ tiş (KUÇ) “diş”

çüş- (YUT) ≈ tüş- (KUÇ) “düş-“

çüşür- (YUT) ≈ tüşür- (KUÇ) “kestir-“

çüş (YUT) ≈ tüş (KUÇ) “düş, rüya”

Kuça ağzında, söz başındaki t- ünsüzü aslî bir şekil olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeni Uygur Türkçesi yazı dilinde bu ses ç- olarak yer almaktadır.

d > t

çirsildaş- / şirtildi- (YUT) > şırtat- (KUÇ) “gürültü yap-“

g > ğ

yegir (YUT) > yeğir (KUÇ) “hayvan nasırı, sıyrık”

g > k

gargira- (YUT) > karkara- (KUÇ) “gürle-“
kuçagli- (YUT) > kuçağla- (KUÇ) “kucakla-“
üleg / ölük / ülek (YUT) > ülük (KUÇ) “ölü”
şundag / şundak (YUT) > şondak (KUÇ) “böyle”

h > g

cühüt (YUT) > jogot / jogut (KUÇ) “yahudi”

h > h

helğ / hek (YUT) > hak (Ar.vaqt KUÇ) “halk”

h > k

vaht (YUT) > vakıt (Ar.KUÇ) “zaman”

pokak (YUT) > pohak (KUÇ) “kursak”

j > c

jürek / yürek (YUT) > cürek (KUÇ) “yürek”

j > y

bujil (YUT) > biyil (KUÇ) “bu yıl”

jitim / yetim (YUT) > yetim (KUÇ) “yetim”

julgun (YUT) > yulğun (KUÇ) “ılgın ağacı”

jurt / yurt (YUT) > yurt (KUÇ) “kasaba, ülke”

k > g

uykuluk (YUT) > uikulug (KUÇ) “uykulu”

uluk (YUT) > uluğ (KUÇ) “büyük”

k > h

paklan (YUT) > pahlan (KUÇ) “kuzu”

m > n

mepe (YUT) > nepe (KUÇ) “şehir arabası”

n > l

teñne (YUT) > teñle (KUÇ) “leğen”

n > m

tirnak / tirmak (YUT) > tırmak (KUÇ) “tırnak”

unutul- (YUT) > umutul- (KUÇ) “unutul-“

ñ > n

ayduñ (YUT) > aidın (KUÇ) “ay ışığı”

sön geç / söngeş (YUT) > süñeç (KUÇ) “kalça kemiği”

n > ñ

könek / köynek / köylek / kögilek (YUT) > könlek (KUÇ) “gömlek”

r > j

bir (YUT) > bij (KUÇ) “bir”

ş > ç

şakiri- (YUT) > çakıra- (KUÇ) “şakırda-“

sönguç / söngüş (YUT) > sünuç (KUÇ) “kalça kemiği”

t > d

kekirtek / kikirdek (YUT) > kikidek (KUÇ) “boğaz”

v > b

kovzak (YUT) > kobzak (KUÇ) “kabuk”

tavak (YUT) > tabak (Ar.KUÇ) “tabak”

v > g

suvar- (YUT) > sugar- (KUÇ) “su ver-“

v > p

kevez / kepez (YUT) > kipes (KUÇ) “pamuk”

y > c

yürek / jürek (YUT) > cürek (KUÇ) “yürek”

y > j

toy- (YUT) > toj di- (KUÇ) “doy-“

kuy- (YUT) > kuj- (KUÇ) “dök-“

y > r

sargay- (YUT) > sargar- (KUÇ) “sarar-“

z > ç

emizek (YUT) > emçek (KUÇ) “kadın göğsü”

z > s

kevez / kepez (YUT) > kipes (KUÇ) “pamuk”

pedez (YUT) > pedes (KUÇ) “makyaj”

SONUÇ

Sonuç olarak; inceleme bölümünde görüldüğü üzere, Kuça ağızdaki ses değişimleri oldukça fazladır. Ancak bu değişimlerin kümelendiği, ünlü kalınlaşmasında e > a, i > a, i > ı değişimlerini, ünlü genişlemesinde i > e değişimini, ünlü daralmasında a > ı, e > è, e > i, o > u, ö > ü, y > i değişimlerini, ünlü yuvarlaklaşmasında e > ü değişimini, ünlü uzamasında ünsüz düşmesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca ünlü düşmesi ve hece düşmesi olayı da söz konusu ettiğimiz ağızda, sıklıkla görülmektedir.

Ünsüzlerle ilgili değişimler ise; özellikle ç > ş, ç > t, g > k, j > y olarak yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, Yeni Uygur Türkçesinin Kuça ağzında ünsüz düşmesi (g, k, l, m, n, ɲ, r, y) olayına da rastlamak mümkündür.

Ses değişimleri, Yeni Uygur Türkçesinin genel görünümü açısından ele alındığında ise, şu biçimlerde karşımıza çıkmaktadır: Ünlülerle ilgili bütün ses değişimleri Kaşgar, Aksu, Turfan, Yarkın, Hoten ve Kuça ağızlarında görülmektedir. Yine y > i değişimi, söz konusu ettiğimiz altı ağızda genel bir kural olarak vardır. ç > ş değişimine Kuça ağzında dört örnekte rastladık. Oysa bu değişime Turfan ağzında sıklıkla rastlanırken, Aksu ağzında birkaç örneği vardır. Hoten, Yarkın ve Kaşgar ağızlarına ise, örneğine tesadüf edilmemiştir. ç > t değişimi Yarkın ağzında görülmez iken, Hoten, Turfan, Kaşgar, Aksu ve Kuça ağızlarında az sayıda örneği vardır. Ünsüz düşmesine (özellikle -r) bağlı olarak oluşan ünlü uzaması olayına Kuça, Hoten, Aksu, Kaşgar, Turfan ağızlarında sıkça tesadüf edilirken, Yarkın ağzında örneği yoktur.

Kısaltmalar

Ar.: Arapça

Far.: Farsça

KUÇ: Kuça Ağızı

YUT: Yeni Uygur Türkçesi

>: Değişim, dönüşüm

≈: Gibi, benzer, yakın

KAYNAKLAR

- CAFEROĞLU, Ahmet, (1981), *Türk Dili Tarihi I-II*, Enderun Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul.
- CAFEROĞLU, Ahmet, (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1991), *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yayınları 7. Baskı, İstanbul.
- MALOV, S.E., (1961), “*Uygurskie Nareçiya Sintszyana Teksti, Pervodi, Slovar*”, Moskova.
- NECİPOVİÇ, Necip Emir, (1995), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Çeviren: İklil KURBAN, Ankara.
- ÖZKAN, Nevzat, (1997), *Türk Dünyası-Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat*, Geçit Yayınları, Kayseri.
- ÖZTÜRK, Rıdvan, (1994), *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, 1.Baskı, Ankara
- Philologiae Turcicae Fundamenta*, (1959), I.Cilt, Wiesbaden.
- TEKİN, Talat - ÖLMEZ, Mehmet, (1999), *Türk Dilleri*, İstanbul.
- YİĞİT, Ali, (1996), *Türk Ülkeleri ve Türklerin Yaşadıkları Bölgelerin Coğrafyası*, Elazığ.